

Кулмамбетов Ж.

ЭПИКАЛЫК ТЕАТРАДАГЫ МОНОЛОГДУН ОРДУ

Кулмамбетов Ж.

РОЛЬ МОНОЛОГА В ЭПИЧЕСКОМ ТЕАТРЕ

Zh. Kulmambetov

THE ROLE OF THE MONOLOGUE IN THE EPIC THEATER

УДК: 792.07:8-27

Адатта, башка компоненттер менен бир катар, монолог адабияттын ичинен драманы аныктай турган фактор катары эсептелинип жүрөт. Бул аксиома сыяктуу кабыл алынат. Бирок монолог катышканы үчүн эле адабиятты драма деп атоого болбойт. Монолог драма менен театрдын башкы семиотикалык белгиси боло албайт. Монолог өтө архаикалык көрүнүш болуп саналат – Аристотель адабиятты түрлөргө бөлгөнгө чейин эле монолог эпостон да, лирикадан да орун алган. Иш жүзүнө келгенде лирика геройдун ички монологу. Ошондуктан монологдун универсалдуулугу эпостун театр менен драмалык табиятка ээ экенин туюндурат.

Негизги сөздөр: монолог, эпос, эпикалык театр, архаикалык театр, драма, аристотелдик театр, аристотелдик эмес театр, хор, альтернативдүү.

Обычно, наряду с другими компонентами, монолог определяет родовую принадлежность литературы к драматургии. Это как бы аксиома. Но, только по признакам монолога нельзя считать литературное произведение драматургией. Монолог не может быть главным семиотическим признаком драмы и театра. Монолог имеет самое архаичное происхождение - еще до аристотелевского определения родов литературы, монолог присутствовал и в эпосе, и в лирике. По существу, лирика является внутренним монологом героя. Поэтому универсализм монолога указывает на то, что эпос непосредственно имеет театральную-драматическую природу.

Ключевые слова: монолог, эпос, эпический театр, архаичный театр, драма, аристотелевский театр, хор, альтернативное.

Usually, along with other components, a monologue defines tribal affiliation literature to drama. It's like an axiom. But only on the grounds of the monologue can not be considered a literary work drama. Monologue can not be the main semiotic sign of drama and theater. The monologue has the most archaic origin - even before the birth of the Aristotelian definition of literature, a monologue and present in the epic and lyric poetry. In fact, the lyrics of an internal monologue of the hero. Therefore, the monologue universalism suggests that the epic itself is theatrical and dramatic nature.

Key words: monologue, epic, epic theater, archaic theater, drama, Aristotelian theater, choir, alternative.

Дүйнөлүк эпикалык өнөрдүн байыртадан тартып ушул кезге чейинки айрым бир урунттуу чыгармаларына таяна турган болсок, монолог¹ аристотелдик театр менен драмага чейинки эзелки мезгилдин эпосторунан баштап эле, орто кылым жана ушул

азыркы кезге чейин өзүнүн алгачкы архаикалык формасы да, функциясы да эволюцияга учурабай эч кандай өзгөрүүсүз сакталып калгандыгын легендарлуу Гомердин орошон талантынан жаралган, андан соң селсаяк Бояндын гениалдуу кыял чабытынан тизилген эпикалык тексттерден тартып, кийинки эле жыйырманчы жүз жылдыкта жашаган өзүбүздүн улуу эпик Саякбай Каралаевдин генийинен пайда болгон тексттерге чейин көрүүгө болот.

Байыркы гректерден:

(Пенелопанын монологу) “О Артемида, богиня и великая, дочь громовержца, Тихой стрелой твоею меня порази и из тела Выведи душу мою. О, когда бы меня ухватила Буря и мгlistый дорогой со мною умчался в край тот, Где начинается свой путь Океан, круговратно бегущий! Были ж Пандаровы дочери схвачены бурею. Боги Мать и отца погубили у них; сиротами остались В доме семейном они; Афродита богиня питала Их молоком, сладкотающим медом, вином благовонным;

Гера дала им, от всех отличая их дев земнородных, Ум и красу; Артемида пленительной стройностью стана Их одарила; Афина их всех научила искусствам”².

(Бул монологдун жарымына жакыны гана).

Орто кылымдагы орус эпосунан:

(Ярославнын ыйынан – монологунан үзүндү)

“Днепр мой славный! Каменные горы

В землях половецких ты пробил,

Святослава в дальние просторы

До полков Кобяковых носил.

Возлелей же князя, господине,

Сохрани на дальней стороне,

Чтоб забыла слезы я отныне,

Чтобы жив вернулся он ко мне!”³

(Бул Ярославнын монологунун жарымы).

“Манас”эпосунан:

(Каныкейдин Тайторуну чапкан жердеги монологунан)

“Алда чиркин куу дүйнө,

Ай караңгы түн экен

Бүгүн ажалым жетер күн экен!

Жаш күчүктөй кыңылдап,

² Гомер. Одиссея. Москва, «Художественная литература», 1986, 208-209-беттер.

³ Слово о полку Игореве *(Иштен чыккан Н. Заболотский)*. М., “Просвещение”, 1984, 112-113-беттер.

¹ «От греческого monologue – речь одного человека». (Патрис Пави. Словарь театра, М., “Прогресс”, 1991, 1916).

Мен шордуу, араң өлмөк экемин,
Жаназа жок, ыйман жок
Мен шордуу, арам өлмөк экенмин!
Как эткенден карга жок,
Талаада өлмөк экемин!
Казам жетип ушинтип,
Баламдан өлмөк экемин!”⁴

(Каныкейдин монологунун жарымы гана берилди).

Ушул учкай келтирилген мисалдардан өтө айкын көрүнүп тургандай, монолог драмага чейин эпос менен кошо жаралган, анан ошол архаикалык касиетин ушул азыркы мезгилге чейин эч өзгөрүүсүз сактап калган, адабияттын үч түрүнө тең орток (универсалдуу) жана туруктуу компонент болуп саналат.

Эми маселенин экинчи жагына – артистотелдик театрдагы монологдун ээлеген ордуна, анын функциясына жана эволюцияланышына келели. Окумуштуулар “Драма стала как бы синтезом достижений ранее сложившихся родов литературы, вобрав в себя монументальный, героический характер эпоса и индивидуальное начало, идущее от лирики”⁵ деп илимде белгиленгендей, баяндоо менен тең катар монолог да драмага байыркы эпостон өтүп, адегенде ага (драмага) хордун текстти катары кирген десек жаңылбайбыз. Анткени, жогоруда бир нече ирээт баса көрсөтүлгөндөй биринчи актер (гипокрит) пайда болгонго чейин байыркы грек театры толук бойдон хор формасында гана жашап жатат⁶. Ал эми хордун тексттери эпостогудай, эпикалык баяндагыдай баяндоо формасында гана.

“Антигонадан”:

“Х о р

Так пострадала Даная прекарная,
Та, что на доски, обитые бронзою,
Переменила сияние дня.
Спальней могила ей стала, дитя мое, -
А родовита была, и хранил ее
Зевс, к ней сошедший дождем золотым.
Но необорное Рока могущество
Злата сильней, а и Арея, и крепости,
И просмоленных морских кораблей”⁷.

(Бул текстте хордун монологунун үчтөн бири гана алынды).

“Медеядан”:

“Х о р

О Эрехтиды древле блаженные,
Дети блаженных богов!
Меж недоступных хранят вас холмов
Нивы священные.
Там славы жар вам в жилы влит,

⁴ Семетей. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. Фрунзе, «Кыргызстан», 1987, 95-бет. (Каныкейдин монологу толук эмес, үзүндүсү гана берилди).

⁵ История зарубежного театра. Часть первая. М., “Просвещение”, 1981, 12-бет.

⁶ «Трагедия развивалась именно на основе хора, из которого впоследствии был выделен один актер». (История зарубежного театра. Часть первая, 43-бет).

⁷ Софокл. Антигона. (Китепте: Античная драма, М., “Художественная литература”, 1970, 214-215-беттер).

Там нега в воздухе разлита,
Там девять чистых Пиэрид
Златой Гармонией повиты.
Дивной Киприды прикосновение
Струи Кефиса златит,
Ласково следом по нивам летит
Роз дуновение,
Благоухая в волосах,
Цветы не вянут там свитые,
И у рассудка золотые
Всегда Эроты на часах...”⁸

(Хордун монологунун жарымына жакыны гана берилди).

Көрүнүп тургандай формасы да, маңызы да боюнча, хордун текстти (баяндоосу, ошол эле мезгилде монологу да) байыркы грек драмасында актердун пайда болушу менен трансформацияланып (эволюцияга учурап), геройдун монологуна өтүп кеткен десек, жаңылбайт болушубуз керек. Анткени, кунт коюп баамдаган кишиге, хордун монологу менен геройлордун монологунун ортосунда өзгөчө бир айырмалана турган контрасттуулук жок. Тескерисинче, өтө жакын окшоштук бар. Окшоштук, биринчиден, хордун тексттинин көлөмү менен геройлордун монологунун көлөмүнө – башкача айтканда монологдун формасына байланышкан. Жогорку, мисалдарда келтирилген байыркы грек драмасындагы геройлордун монологу ошол эле хордун текстти (баяндоо, монолог) сыңары эле үзүктөй-үзүктөй болгон тексттерден турат.

Экинчиден, жогорку тексттерден (хор менен геройлордун монологдорунан) дагы бир окшоштук баамга урунат - ал хордун монологунун текстурасы менен геройлордун монологдорундагы текстуранын бири-бирине өтө жакындыгы. Эки текстурадан тең (хор менен геройлордун монологдорунан) дээрлик бирдей эле *пафосту*, бирдей эмоционалдык маанайды баамдоого жана маңызындагы маанилештикти көрүүгө болот.

Байыркы грек драмасы гана эмес кийинки кылымдардагы драматургиянын монологдорунда да ушул эле *пафос*, форма жана маңыз сакталган. Ушуга мүнөздүү дагы бир текстке - XIX кылымдын биринчи жарымындагы романтизм доорунун типүү драматургиясына кайрылып көрөлү.

Романтизмден:

(«Манфредден»)

“М а н ф р е д

Сокрылись духи, вызванные мной,
Не принесли мне облеженья чары,
Не помогла наука волшебства.
Я уж не верю в силы неземные,
Они над прошлыми власти не имеют,
А что мне до грядущего, покуда
Былое тьмой покрыто? – Мать Земля!
Ты, юная денница, вы, о горы,
Зачем вы так прекрасны? – Не могу

⁸ Еврипид. Медея. (Китепте: Античная драма, 264-265-беттер).

Я вас любить. – И ты, вселенной око,
На целый мир отверстие с любовью,
Ты не даешь отрады только мне!⁹

(Монолог дагы кырк үч саптан кийин гана бүтөт).

Элладагы драматургиясынан башталган жогорудагыдай монолог формасы ХҮІ-ХҮІІІ жүз жылдыктардын ичинде эле Шекспирдин (Гамлет, Лир, Отеллонун атактуу монологдору), Шиллердин («Разбойники» («Каракчылар») трагедиясындагы Франц Моордун атактуу монологдору) пьесаларында эле өкүм сүрүп туруп, анан ХІХ кылымдан экинчи жарымынан кийинки европалык драмада бара-бара эволюцияга учурап, акырындап функциясы солгундай баштаганын баамдоого болот. Бул көрүнүштүн табиятын ошол эле Патрис Пави минтип түшүндүрүп жатат: «Поскольку монолог воспринимается как нечто антидраматическое, многие авторы просто отказываются от него или сводят его использование к необходимому минимуму. Монолог, по мнению некоторых, не только статичен (чтобы не сказать скучен), но к тому же и неправдоподобен: человек, оставшись наедине с собой, как правило, не говорит вслух, и изображение персонажа, делящегося своими переживаниями со своим Я, легко переходит грань смешного, постыдного, к тому же оно всегда ирреально и неправдоподобно. Именно поэтому реалистическая и натуралистическая драматургия допускает монолог только тогда, когда это вызвано исключительностью ситуации (сном, сомнамбулизмом, состоянием опьянения, излиянием чувств)»¹⁰.

Бирок, театр табиятынан шарттуу искусство болгондуктан монолог турмуш чындыгына окшобогону үчүн, авторлор андан баш тартышат деген Патрис Павинин оюу, толук бойдон объективдүү боло албайт. Албетте, ХІХ кылымдын экинчи жарымында француз Эмиль Золя¹¹ менен норвегиялык драматург Генрих Ибсен¹² башында турган натуралисттик жана реалисттик драматургия өнүгө баштагандан тартып, калемгерлер монологду дээрлик пайдаланышпай, а кокус пайдаланышса дагы Патрис Пави мүнөздөгөндөй *сомнамбулизм* түрүндө окуянын ичине киргизишкенин чындык. Бирок, монолог таптакыр эле аристотелдик театрдын арсеналынан чыгып калды деп айта албайбыз. Тескерисинче, ХХ кылымда бирин-серин болсо дагы жалаң монологдон турган пьесалар пайда болду. Мисалы, француз Жан Коктонун¹³ «Человеческий голос» («Адамдын үнү») драмасы; 20-кылымдын эң көрүнүктүү драматургда-

рынын бири франко-ирланддык Сэмюэл Бекеттин¹⁴, алжып калган абышканын өмүрүн акырында өзү менен өзү сүйлөшүп, өткөнүн эстегени туурасындагы «Последняя лента Крэппа» («Крэпптин акыркы тасмасы») пьесасы. Баса, Бекеттин пьесасы Патрис Пави айтып жаткан *сомнамбулизмдик* трактовкага өтө айкын мисал боло алат.

Жогорку мисалдардан көрүнүп тургандай, монолог эпостон түздөн-түз өткөн алгачкы мезгилдегидей (байыркы грек драматургиясындагыдай) функциясынан ажыраса дагы, баары бир ушул мезгилге чейин аристотелдик драматургиянын компоненттеринин бири катары өкүм сүрүп жатат.

Драма жаратуучу (драмообразующий) жана эпос жаратуучу (эпосообразующий) компоненттер аристотелдик театр менен эпикалык театрды бири-бирине жакындаштырып турган эң негизги факторлордун бири болуп саналат.

Монолог эпикалык өнөрдө анын баштапкы жаралган мезгилинен тартып эле орун алгандыктан, ушул башкы компоненттин негизинде биз эпостун текстинен драманы (*оозеки драманы*) издешибиздин эч кандай кажети жок. Анткени, *эпикалык өнөр аристотелдик типтеги театрга чейин алда канча мурда пайда болгон, а кийин европалык үлгүдөгү (аристотелдик) сахна өнөрү менен параллелдүү өкүм сүргөн жана ушул азыр да жашап жаткан дүйнөлүк театрдын альтернативдүү бир бутагы*

Ошол бутактын эң көрүнүктүү үлгүсү – кыргыздын эпикалык театры. Анткени, дүйнөнүн калган элдеринен айырмаланып, кыргыздар «Манас» эпосун жана аны айтуу өнөрүн (ошондой эле жалпы эле кенже эпостор жана дастандар дагы) ушул кезге чейин, айрым бир өзгөрүүлөрдү эске албаганда, күнү бүгүнкүдөй сактап калган калктардан.

Адабияттар:

1. Патрис Пави. Словарь театра, М., «Прогресс», 1991.
2. Гомер. Одиссея. М., «Художественная лит-ра», 1986.
3. Слово о полку Игореве (*Иштен чыккан Н. Заболоцкий*). Москва, «Просвещение», 1984.
4. Семетей. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча. Фрунзе, «Кыргызстан», 1987.
5. История зарубежного театра. Часть первая. Москва, «Просвещение», 1981.
6. Античная драма, М., «Художественная лит-ра», 1970.
7. Джордж Гордон Байрон. Избр-е. М., «Просвещение», 1985.

⁹ Джордж Гордон Байрон. Манфред. (Китепте: Джордж Гордон Байрон. Избранное. М., «Просвещение», 1985, 279-бет).

¹⁰ Патрис Пави. Словарь театра, 191-бет.

¹¹ Эмиль Золя (1840 - 1902) – француз жазуучусу, романист жана драматург, арт-теоретик.

¹² Генрих Ибсен (1828-1906) – норвегиялык драматург.

¹³ Жан Кокто (1889 - 1963) – француз жазуучусу, акын, драматург, сценарист жана кинорежиссер.

¹⁴ Сэмюэл Бекет (1906 - 1989) – ирландиялык жазуучу, акын жана драматург. Абсурдисттик драманын эң көрүнүктүү өкүлү. Нобель сыйлыгынын лауреаты.

Рецензент: к.филол.н. Тойбаев М.